

**ТУРКИСТОНДА ЧОР ҲУКУМАТИ ТОМОНИДАН ТАТАР
МАЪРИФАТПАРВАРЛАРИ ТОМОНИДАН ОЧИЛГАН ЯНГИ УСУЛ
МАКТАБЛАРИНИ ТАЪҚИБ ҚИЛИНИШИ**

"UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY"NOTM ,

Ижтимоий гуманитар фанлар кафедраси доценти

Абдураззақова Ферузахон

Булоқбоши туман, 15-мактаб Бошланғич таълим ўқитувчиси

Умирзақова Гулнигор Абдумуталиб қизи

Аннотация

Мақолада, Туркистон ўлкасида XX аср бошларида татар муаллимларининг янги усул мактабларни очилиши ва ерли халқни саводли қилишда фаолиятини янада кучайиб борганлиги очиб берилди.

Калит сўзлар: Туркистон янги усул “нўғойча ўқиш” рус-тузем мактаби, “Муалл аввал”, “Муалими соний”, “Қуръон”, “Мубтаҳали жунон”, “Махрумот уд-дин”, “Забур”, “Жуғрофия”, “Ибодати исломия”

Туркистон ўлкасида XX аср бошларида чеклаш ва тазъийқларга қарамай татар муаллимлар фаолияти янада кучаяди. Улар асосан янги усул мактабларини очиш ва ерли халқни саводли қилиш билан шуғулланадилар. Бирок, чор ҳукуматининг мустамлакачи маъмурияти улар фаолиятини чеклаш бўйича чоратадбирларни кучайтириб борди. Шунга қарамай 1900 йилда Андижонда Ш. Қодиров ва шу йили март ойида Тошкентнинг Қўшмазор даҳаси, Тўқли жаллоб маҳалласида Наби домла биринчилардан бўлиб, янги усул мактабини очганлар. У пайтларда янги усул кўпчиликка маълум бўлмаганлиги сабабли “нўғойча ўқиш” деб аталган.¹

Стасс-маслаҳатчи Миллер ўзининг Туркистон ўлкасида олиб борган 5 йиллик фаолияти давомида татар муаллимларининг фаолиятини ҳам ўрганиб таҳлил этган. У ўқитиш масаласида татарлар катта устунлик эга бўлиб, маҳаллий муллалар 3 йилда ҳам эриша олмаган натижани, янги усулда дарс беришлари орқали 3-4 ойда амалга оширганликларини таъкидлаган.

Бу даврга келиб янги усул мактаблари нафақат рус-тузем, балки маҳаллий эски мактаблар билан ҳам рақобат қила бошлаган эди. Масалан, Қўқоннинг Бешбашоқ даҳасидаги 2 та рус-тузем мактаби ўқувчилари сони 150 нафардан ошмагани ҳолда, шу маҳалладаги биргина С. Мазитовнинг мактабида 200га яқин ўқувчи таҳсил олган. Мазкур мактабларда саводхонлик шу даражада етганки,

¹ Долимов.У. Туркистонда жадид мактаблари... Т.: 1992. –Б.18.

уни тўла тамомлаган айрим ўқувчилар ўз мактабларини ҳам оча бошлаганлар. Ана шундай мактаблардан бири қўқонлик Аҳмаджон қори Мамажон ўғли томонидан ташкил этилган.

1909 йил 10 июньга келиб татарлар томонидан ташкил этилган янги усул мактаблари сони Наманганда 3, Андижонда 5, Қўқонда 12 тага етган. Янги усул мактабларидаги ўқув дастурига ими “Муалл аввал”, “Муалими соний”, “Қуръон”, “Мубтаҳали жунон”, “Махрумот уд-дин”, “Забур”, “Жуғрофия”, “Ибодати исломия” ва айрим мактабларда буларга қўшимча “Мухаммадия”, “Қомус” дарсликлари ҳам киритилган эди. Мактабларда Осиё харитаси, глобус, парталар, доска, қирим-чиқим ҳисоби жадвали, император Николай II нинг портрети бор эди. Ўқиш учун тўлов ота-оналарнинг моддий ҳолатларига қараб, ойига 50 копеекдан 3 рублгача олинган. Айрим ночор оилаларнинг фарзандлари умуман бепул ўқитилган.²

Балхаш бўйида яшовчи қозоқлар овулида ҳам татар муаллимлари маҳаллий болаларни ўқитиш билан бирга аҳолини ислом динига ўтказиш тарғиботи билан шуғулланганлар.

Туркистон ўлкасида татарлар самарали фаолиятининг яна бир омили сифатида Қозон, Уфа, Оренбург нашриётларида чоп этилган маърифатпарварлик ғоялари билан суғорилган адабиёт ва дарслиklar савдоси ташкил этганликларини ҳам кўрсатиш мумкин. 1912 йил 16 апрелда Туркистон район муҳофаза бўлими (ТРМБ)нинг “Низом” номли жосуси берган маълумотга кўра, Тошкентнинг Якшанба бозоридаги татар мактаби қошида Карим Хусайн томонидан очилган китоб дўконига фақатгина татар тилидаги дарслик ва адабиётлар билан савдо қилинган.³

1912 йилнинг ёзида уфадаги “Галия” мадрасасининг 40 дан ортиқ ёш татар муаллимлари Сарасув дарёси ва Қоратоғдаги яйловлардаги овулларга келиб, қозоқ болаларга ёзув, ҳисоб, тарих, география, араб тили, қироат ва татар тилида шариат қонунларини ўргатганлар.⁴

Туркистон шаҳридан 22 верст⁵ узоқликдаги Қарноқ қишлоғида 5 та мадраса бўлиб, уларда Сирдарё, Оқмола ва Тўрғай вилоятларидан келган 5 мингга яқин талаба таҳсил олган. Мадрасаларда ҳукумат назорати кучли эмаслиги туфайли бу ерда ҳам татар мударрислари фаолият кўрсатганлар.

Қозондаги “Мухаммадия”, Уфадаги “Галия” ва Оренбургдаги “Хусайния” мадрасаларида ўқитиш янги усулга ўтказилган, уларнинг мавҳеи кучайган ва натижада бу ерлардан Бухоро мадрасаларига ўқишга келувчилар сони камайган.

² Долимов.У. Туркистонда жадид мактаблари... Т.: 1992. –Б.19.

³ Ўз МДА И. 461-фонд, 1-рўйхат, 1168-иш, 136-варақ орқаси.

⁴ Ўз МДА И. 461-фонд, 1-рўйхат, 1260-иш, 157-варақ.

⁵ Верст қадимги рус ўлчов бирликларидан бири бўлиб, 500 саженга, яъни 1, 0668 км га тенг бўлган. Қаранг: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2-жилд.-Т.: Давлат илмий нашриёти, 2001.-Б.435.

Қозон, Уфа, Оренбург мадрасаларининг аҳамияти кучайганлигини Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг “Замонавий одамлар етуштирмак учун Ўрунбурғ, Қазон [га]... талаба юбормоқ керакдур”,-деган сўзларидан ҳам кўриш мумкин.⁶

Туркистондаги мустамлака маъмурлари янги усул мактабларининг ривожини империя манфаатлари учун хавфли эканлигидан ташвишланган ҳолда уларни тақиқлаш, ҳеч бўлмаганда кенг ёйилишига тўсқинлик қилиш чора-тадбирларини кўрганлар. Шу мақсадда 1907, 1909, 1911 йилларда Туркистон генерал-губернаторлиги татар муаллимлари фаолиятини чеклаш бўйича махсус кўрсатмалар берган. Жумладан, 1909 йилдаги Туркистон ўлкаси ўқув юртлари инспекцияси қошидаги махсус комиссия ишлаб чиққан янги усул мактабларига доир кўрсатмада маҳаллий мактаб қайси миллат болалари учун очиладиган бўлса, унинг ўқитувчилари ҳам ўша миллатга мансуб бўлиши шартлиги кўрсатиб ўтилган эди.

Татарлар томонидан очилган янги усул мактаблари фаолиятининг тақиқланиши маҳаллий аҳолининг жиддий норозиликка сабаб бўлган. Жумладан, Қўқон уездида ўқувчиларнинг ота-оналари дастлаб Фарғона вилояти ҳарбий губернаторига, сўнгра Туркистон генерал-губернаторининг шахсан ўзига жами 351 киши имзо чеккан, мактабни қайта ташкил этиш ҳақидаги хатни юборганлар. Бироқ уларнинг илтимослари қондирилмаган.⁷

Туркистондаги мустамлака маъмурлари ўлка маорифида татар муаллимларини жиддий муҳолифлар сифатида кўрганлар. Шу боисдан ҳам уларга қарши барча усул ва воситаларни қўллаб, қатъий чоралар қўллаганлар. Натижада Туркистон ўлкасида татар муаллимлари томонидан янги усулда мактаб очиш ва маҳаллий аҳоли болаларини ўқитишга маълум даражада чек қўйишга эришилган. Айни пайтда Қозон, Уфа, Оренбург шаҳарларида чоп этилган дарслик ва адабиётларни ҳам “давлатга қарши руҳдаги” нашрлар қаторида эркин савдога чиқариш тақиқланган. Лекин, кўрилган чора-тадбирларга қарамай, татар-бошқирд маърифатпарварлари фаолиятини бутунлай чеклаб қўйишнинг имкони бўлмаган. Улар Туркистон ўлкасининг шаҳар, уезд, қишлоқ ва овулларида яширин тарзда ўз фаолиятларини давом эттиргани

АДАБИЁТЛАР РҲЙХАТИ.

1. Долимов.У. Туркистонда жадид мактаблари... Т.: 1992. –Б.19.
2. Ўз МДА И. 461-фонд, 1-рўйхат, 1168-иш, 136-варақ орқаси.
3. Ўз МДА И. 461-фонд, 1-рўйхат, 1260-иш, 157-варақ.

⁶ Ўз МДА И. 461-фонд, 1-рўйхат, 1315-иш, 337-варақ орқаси.

⁷ Долимов. У. Туркистонда жадид мактаблари... –Б.21.

4. Верст қадимги рус ўлчов бирликларидан бири бўлиб, 500 саженга, яъни 1, 0668 км га тенг бўлган. Қаранг: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2-жилд.- Т.: Давлат и Ўз МДА И. 461-фонд, 1-рўйхат, 1315-иш, 337-варақ орқаси.

5. Tojiboyeva, G., & Shobdurahimova, U. (2022). О ‘QITUVCHI FAOLIYATIDA MULOQOT MADANIYATI, UNI BAHOLASH MECHANIZMI VA PSIXOLOGIYASI. *Архив научных исследований*, 2(1).

6. Таджибаева, Г. Р. (2021). ПРИЧИНЫ И ПУТИ РАЗРЕШЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, 4(3).